

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA STEMEI DEZVOLTATE A MOLDOVEI ÎN EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE

Domnia lui Ștefan cel Mare reprezintă una dintre cele mai glorioase pagini din istoria Moldovei. În această vreme s-au înregistrat importante succese nu numai în economia țării, ci și pe plan politic și militar. Epoca lui Ștefan cel Mare se caracterizează, de asemenea, și printr-o înflorire fără precedent a culturii și artei feudale moldovenești.

Cercetătorii noștri au consacrat numeroase studii celor mai importante probleme referitoare la istoria Moldovei în timpul vieții acestui mare domn, acordându-se, totodată, atenție și studierii stemei Moldovei¹.

În ultima vreme, în problema stemei Moldovei discuțiile au fost reluate. Astfel, Emil Condurachi, într-un articol publicat în 1945, a ajuns la concluzia că *stema principală* (oficială) a Moldovei era formată din capul simplu al bourului. Alături de aceasta, începând din timpul lui Ștefan cel Mare, s-a folosit și o *stemă secundară*, capul de bour figurând ca cimier al coifului. S-a admis, de asemenea, că acest domn a avut și un *blazon personal*, a cărui imagine a fost reprezentată de monahul Filip în epilogul Tetraevanghelului scris în 1502 pentru mănăstirea Zograf².

Mai recent, M. Berza, folosind un material informativ bogat și variat, ajunge la concluzia că au existat două tipuri heraldice ale stemei Moldovei: 1. *tipul dezvoltat*, în care apar capul bourului cu tot cu gît, coiful și scutul și 2. *tipul simplu*, caracterizat prin reprezentarea capului de bour în scut³. Primul tip heraldic, cel dezvoltat, a fost utilizat în toate împrejurările care comportau o

¹ C. I. Istrati, *Biserica și podul din Borzești*, București, 1904, p. 61–65, 67; N. Iorga, *Stema Moldovei pe clopotnița bisericii din Todireni (Burdujeni)*, în *BCMI*, VIII (1915), p. 139–140; I. Minea, *Despre stema Moldovei*, în *Cercetări istorice*, an. I, Iași, 1925, p. 401; Gh. I. Brătianu, *Originile stemelor Moldovei și Țării Românești*, în *RIR*, vol. I, fasc. I, București, 1931, p. 50–62; R. Gassauer, *Influența polonă asupra stemei*

Moldovei și a altor blazoane de pe monedele moldovenești, în *BSNR*, an. XXVII–XXVIII, nr. 81–82, 1935–1934, p. 84–88; H. Sanielevici, *Stema Moldovei și aceea a Țării Românești*, f.a., p. 15–44.

² Em. Condurachi, *Blazonul lui Ștefan cel Mare*, în *Hrisovul*, V (1945), p. 146–151.

³ M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *SCIA*, II, 1955, 1–2, p. 69–88.

anumită solemnitate, în timp ce al doilea tip, cel simplu, reprezentat și pe sigiliul domnesc, era folosit în ocazii de importanță secundară⁴. El s-a răspândit ca urmare a folosirii repetate a stemei de pe pecete la documentele emise de cancelaria domnească⁵.

Din timpul domniei lui Petru Rareș, tipul simplu de stemă, alături de cel dezvoltat, disputându-și întâietatea, figurează pe monumente ca stemă domnească. De-abia din secolul al XVII-lea cel de-al doilea tip heraldic va triumfa definitiv⁶.

★

În epoca lui Ștefan cel Mare ceramica a cunoscut o foarte largă întrebuințare. Meșterii constructori moldoveni au căutat să pună în valoare varietatea cromatismului smalțului și diversitatea motivelor, utilizând creațiile olarilor pentru înfrumusețarea monumentelor pe care le ridicau.

Ceramica ornamentală de exterior, denumită și ceramică monumentală⁷, a constituit obiectul preocupării unor specialiști⁸. Astfel, discurile care, alături de alte elemente, aveau ca motiv decorativ capul de bour s-au bucurat de atenția acelor cercetători care au studiat în ultimul timp, îndeosebi, stema Moldovei⁹. S-a considerat că stema dezvoltată a Moldovei a generat atît tipul format din capul de bour, coif și un ținant, cît și cel în care capul de bour și coiful sînt flancați de doi ținanți¹⁰. De asemenea, s-a susținut că la reprezentările de pe discuri, din cauza suprafeței mai mici a acestora, lipsește scutul, care, după cum se știe, constituie elementul caracteristic al oricărei steme¹¹.

Pentru susținerea acestei afirmații s-a apelat la o altă categorie ceramică, și anume la ceramica ornamentală de interior. Aceasta a fost folosită în Moldova atît la palatele și curțile domnești¹², cît și la cele boierești¹³, pentru înfrumusețarea interioarelor anumitor încăperi. Astfel, ea a fost utilizată fie pentru căptușirea pereților interiori ai locuințelor, fie la construirea sobelor, urmărindu-se

⁴ *Ibidem*, p. 69, 87; M. Berza, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, în *SCIA*, III, 1956, 1-2, p. 99.

⁵ M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *SCIA*, II, 1955, 1-2, p. 87.

⁶ *Ibidem*, p. 87-88.

⁷ C. Nicolescu, *Decorul mănăstirii Neamț în legătură cu ceramica monumentală din secolul al XV-lea*, în *SCIA*, II, 1955, 1-2, p. 115.

⁸ *Ibidem*, p. 115-137; C. Nicolescu, *Inceputurile ceramicii monumentale în Moldova*, în *Omagiu lui George Oprescu*, București, 1961, p. 373-396.

⁹ M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *SCIA*, II, 1955, 1-2, p. 81.

¹⁰ *Ibidem*, p. 81 și fig. 11-12, p. 82. Majoritatea cercetătorilor consideră că această reprezentare de pe discuri și plăci înfățișează stema Moldovei. Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 226, 228-230; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 54; R. Gassauer, *op. cit.*, p. 84-88. C. I. Istrati vede însă în cei doi ținanți pe sfinții Constantin și Elena sau chiar pe Adam și Eva. De asemenea, autorul atribuie cele două variante ale stemei de pe discuri Țării de Sus și Țării de Jos sau Țării Moldovei și părții luate de la muntenii. Vezi C. I. Istrati, *op. cit.*, p. 62-65. Numai H. Sanielevici susține că scena de pe discuri ar reda o tradiție, un sacrificiu funerar și că bovideul stemei Moldovei (după autor o vacă Banteng) ar fi zeița pămîntului roditor. H. Sanielevici,

op. cit., p. 33-34, 37.

¹¹ M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *SCIA*, II, 1955, 1-2, p. 81. Prezentînd motivul stemei Moldovei de pe discuri, C. Nicolescu descrie și scutul, deși pe discuri acest element lipsește întotdeauna. C. Nicolescu, *Decorul mănăstirii Neamț în legătură cu ceramica monumentală din secolul al XV-lea*, în *SCIA*, II, 1955, 1-2, p. 124.

¹² La curțile domnești din Vaslui și Iași a fost descoperită ceramică ornamentală de interior datînd încă din prima jumătate a secolului al XV-lea. Vezi Al. Andronic, E. Neamțu și F. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 95-97; Al. Andronic și E. Neamțu, *Curtea domnească din Iași în lumina recentelor descoperiri arheologice*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 249-250; Al. Andronic, Eugenia Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în *AM*, V, București, 1967, p. 236-237 și fig. 43 și 44/1.

¹³ M. Petrescu-Dîmbovița, E. Bold și M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Centrol Moldovenesc*, în *ASU Iași*, tom. I, 1955, fasc. 1-2, p. 22, fig. 8; Ion Ioniță, *Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorășli și Răusenii*, în *AFM*, I, 1960, p. 302, fig. 9/1-3; Petre Oprea, *Urme ceramice de la casele hatmanului Luca Arbore*, în *SCIA*, seria artă plastică, t. 12, 1965, 2, p. 329-332; și material inedit aflat în colecțiile MIM provenind de la Tișăuți-Suceava (periegheză V. Neamțu).

alături de scopul utilitar și cel estetic. Datorită condițiilor de zacere și de conservare, această categorie ceramică este mai puțin accesibilă și cunoscută. Din repertoriul motivelor de pe ceramica ornamentală de interior, descoperită la curțile domnești cu ocazia cercetărilor arheologice, face parte și reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei. Foarte adesea însă piesele înfățișând acest motiv s-au păstrat în stare fragmentară. Astfel, pornindu-se de la două exemplare de acest fel, descoperite anterior la Hîrlău și Suceava, avînd reprezentată stema dezvoltată a Moldovei, s-a emis părerea că, întocmai ca și la discuri, alături de plăci (de interior) cu doi tenanți au existat și altele cu un singur tenant¹⁴. Trebuie de observat însă că atît la piesa descoperită la Suceava, cît și la cea descoperită la Hîrlău se păstrează partea centrală și cea din dreapta avînd numai un singur tenant. În situația aceasta este greu de admis ipoteza că a lipsit al doilea tenant. Dimpotrivă, în ambele cazuri, se pune problema existenței și a celui de-al doilea tenant pe porțiunile plăcilor care au dispărut.

Săpăturile arheologice de la Iași, de pe locul vechii curți domnești, efectuate cu ocazia construirii teatrului de vară, au dat la iveală, alături de alte materiale datînd din epoca lui Ștefan cel Mare, și plăci decorative de interior. Pe unele dintre aceste piese, întocmai ca la cele din Hîrlău și Suceava, este înfățișată stema dezvoltată a Moldovei. În urma examinării exemplarelor de la Iași, care au putut fi reconstituite, s-a constatat că de fiecare parte a capului de bour apare cîte un tenant. Această descoperire permite să se afirme că, spre deosebire de discuri, plăcile pentru pereți și cahlele ornamentate cu stema Moldovei aveau capul de bour încadrat pe ambele părți de cîte un tenant. De altfel, descoperirile arheologice de la Suceava și Cetatea Neamțului¹⁵ dovedesc că această manieră de reprezentare a stemei Moldovei nu este specifică numai curții domnești din Iași.

Ținînd seama de aceste constatări, considerăm că este plauzibilă ipoteza reprezentării similare a stemei Moldovei pe plăcile de pereți și cahlele, fragmentare și neîntregibile, descoperite la celelalte curți domnești din Moldova din vremea lui Ștefan cel Mare.

În stadiul actual al cercetărilor dispunem de suficiente elemente pentru cunoașterea stemei dezvoltate a Moldovei înfățișată pe plăcile de pereți și cahle. Se poate observa cu ușurință că principalele elemente componente ale stemei dezvoltate a Moldovei sînt comune tuturor plăcilor decorate cu acest motiv.

Astfel, toate au reprezentat, în partea centrală și superioară a plăcii, capul de bour, văzut din față, cu coarnele aduse înăuntru și apropiate, cuprinzînd între ele o stea cu șase raze, iar gîtul, situat în dreapta, în profil. Dedesubtul capului de bour se află un coif, de asemenea în profil, suprapunînd un scut dispus în poziție orizontală. Scutul, împărțit în diagonală în două cartiere, are în primul o rozetă și o cruce dublă, iar în cel de-al doilea o floare de crin și o rozetă. De o parte și de alta se află tenanții — cîte o figurină feminină cu capul descoperit, cu mîinile întinse și genunchii îndoiți.

¹⁴ M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *SCIA*, II, 1955, 1—2, p. 83, fig. 13—14.

¹⁵ I. Nestor și colaboratori, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, IV, p. 245, fig. 2. De asemenea, pic-

sele descoperite la Cetatea Neamțului au cîte 2 tenanți. Mulțumim și pe această cale cercetătorului N. Constantinescu pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție materialele respective în vederea cercetării lor.

În funcție de modul de redare a elementelor care compun stema de pe plăcile descoperite la curtea domnească din Iași, smălțuite în nuanțe de verde și galben, distingem două variante.

Varianta I. Aici încadrăm plăcile pe care sînt reprezentate, în stînga coarnelor capului de bour, soarele, sub forma unei stele cu șase raze, iar în dreapta acestora luna, cu partea concavă umanizată. Pe aceste plăci tenanții sînt redați

Fig. 1. — Placă ornamentală de interior cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei (varianta I).

cu fața plină încadrată de bucle, purtînd o îmbrăcăminte bogată, cu falduri pe corsaj și fustă, strînsă în talie de o centură din pafdale. Tenantul din stînga plăcii ocupă un spațiu mai mare decît cel din dreapta (fig. 1).

Varianta a II-a. În această variantă includem plăcile de pe care lipsesc soarele și luna, iar tenanții sînt redați cu fața ovală, părul mai lung, neondulat, iar costumul mai puțin bogat (fig. 2).

*

În stadiul actual al cercetărilor este dificil să se facă precizări cu privire la încadrarea cronologică a celor două variante a stemei dezvoltate a Moldovei, datorită faptului că aceste materiale au fost descoperite într-un strat de nivelare. Pornindu-se însă de la constatarea că în același strat arheologic au apărut și alte materiale ceramice datînd din epoca lui Ștefan cel Mare, putem admite ipoteza că toate plăcile pe care este înfățișată stema dezvoltată a Moldovei, descoperite la curtea domnească din Iași, se înscriu în această etapă istorică.

Prin analogie cu discurile decorative de la bisericile moldovenești, se poate încerca totuși fixarea unor limite cronologice mai precise pentru unele dintre plăcile noastre, decorate cu stema dezvoltată a Moldovei.

Studiind bisericile din vremea lui Ștefan cel Mare, G. Balș a ajuns la concluzia că numai cele construite în orașele Moldovei în perioada anilor 1490—1496 au fost împodobite cu discuri smălțuite decorate cu figuri¹⁶. În stabilirea acestei concluzii autorul omite să menționeze excepția pe care o face ctitoria logofătului Tăutu din Bălinești, care nu se încadrează nici în categoria bisericilor oră-

Fig. 2. — Placă ornamentală de interior cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei (varianta a II-a).

șenești și nici în limitele cronologice de mai sus¹⁷. Cum construcția bisericii de la Bălinești a fost terminată la 1499, extindem limita superioară a cronologiei stabilite de G. Balș pentru utilizarea discurilor cu figuri pînă la această dată. La aceste biserici, și numai în limitele cronologice indicate, găsim și discuri decorate cu stema Moldovei.

Așa cum s-a arătat, pe asemenea discuri apare stema dezvoltată a Moldovei, flancată de unul sau de doi tenanți. Din examinarea comparativă a reprezentării stemei dezvoltate a Moldovei de pe discuri și plăci rezultă că numai tenanții primei variante stabilite de noi pentru plăci își găsesc corespondențe stilistice pe discuri, în ceea ce privește redarea îmbrăcăminte și mai ales a pieptănăturii. În funcție de aceste constatări, se poate conchide că plăcile din prima variantă

¹⁶ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 201—202, 236.

¹⁷ *Ibidem*, p. 136, 138; *Repertoriul monumentelor și*

obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, București, 1958, p. 172.

pot fi încadrate, din punct de vedere cronologic, în etapa 1490—1499. Este posibil ca acestea să fi apărut în interiorul curții domnești din Iași în jurul anului 1492, când s-au făcut ample lucrări și pentru construcția bisericii Sf. Nicolae¹⁸.

După toate probabilitățile, plăcile aparținând celei de-a doua variante fac parte dintr-o altă „serie” care, din punct de vedere cronologic nu coincide cu prima, dar pentru care, deocamdată, nu avem criterii precise de datare. Nu este totuși exclus ca acestea să fi fost făcute pentru a înlocui plăcile inițiale, care la un moment dat au putut fi deteriorate, în urma distrugerilor suferite de curtea domnească din Iași, încă în primele decenii ale secolului al XVI-lea.

Se știe că în vara anului 1513 „au venit tătarii, au ars țara Moldovei pînă la Iași și au ars Iașii și au făcut multe pagube în oameni și în alte prăzi”¹⁹. Fără îndoială că în cursul acestei devastatoare expediții nu a fost cruțată nici curtea domnească. Că lucrurile s-au petrecut așa ne-o dovedește faptul că începînd din anul 1513 și pînă în anul 1520 nu se cunoaște nici un document domnesc emis din Iași. Nu este exclus ca plăcile făcînd parte din cea de-a doua variantă să fi fost lucrate în vederea refacerii curții domnești din Iași care, probabil, a avut loc în vremea lui Ștefăniță voievod, de la care, după 1520, încep să apară documente date din Iași²⁰. Dacă acceptăm acest punct de vedere, atunci putem admite că plăcile avînd caracteristicile celei de-a doua variante pot fi încadrate, din punct de vedere cronologic, în timpul domniei lui Ștefăniță, foarte probabil în jurul anului 1520.

Prezența plăcilor decorative, aparținînd ambelor variante, în același strat de nivelare dovedește că la curtea domnească a mai avut loc și o altă distrugere. Această nouă distrugere poate fi pusă în legătură cu expediția din anul 1538 a sultanului Soliman Magnificul, când turcii „au dat foc orașului, preschimbindu-l în ruine”²¹. Nici curtea domnească nu a avut o soartă mai bună. Astfel, Mustafa Ali spune că turcii au nimicit nu numai orașul, ci și curțile, seraiurile, unde era „cîteodată” locul de scaun al voievodului²².

Probabil că lucrările de refacere ale curții domnești din Iași, în urma distrugerilor din 1538, nu au putut fi inițiate decît de Petru Rareș în a doua domnie. Este greu de presupus că după 1538 s-au mai utilizat plăcile decorative de ceramică smălțuită pentru căptușirea pereților interiori ai curții. După 1530, este binecunoscut faptul că, în mod obișnuit, pereții se împodobeau cu picturi în frescă²³. Prin urmare este puțin probabil ca plăcile decorative aparținînd celei de-a doua variante să poată fi posterioare anului 1538. Nu este exclus, așa cum am mai arătat, ca ele să fi fost lucrate în preajma anului 1520. Viitoarele cercetări arheologice vor aduce probabil noi elemente cu privire la precizarea cronologică a acestor materiale.

EUGENIA NEAMȚU

¹⁸ C. Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 325.

¹⁹ *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 182; Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 132.

²⁰ *Documente privind istoria României*, veac. XVI. A. Moldova, vol. 1, p. 160—161, 163—164, 213—214.

²¹ E. Stănescu, *Le coup d'état nobiliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire ottoman*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 250; M. Guboglu și M. Mehmet, *Cronici turcești privind Țările române*, Extrase, vol. 1, sec. XV-mijlocul sec. XVII, București, 1966, p. 268.

²² *Ibidem*, p. 352—353.

²³ M. Berza, *Introducere*, în *Reperoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 5—6.

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DES ARMOIRIES DE LA MOLDAVIE À L'ÉPOQUE D'ÉTIENNE LE GRAND

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques effectuées en 1960 sur le territoire de l'ancienne Cour Princièrè de Iassy, ont mis au jour, parmi des matériaux datant de l'époque d'Étienne le Grand, des carreaux de céramique décorative d'intérieur dont certains exemplaires représentent les armoiries de la Moldavie.

En ce qui concerne la manière de traiter les éléments qui composent les armoiries on distingue deux variantes.

La première, au rencontre d'aurochs surmonté d'une étoile à cinq rayons, accompagné à dextre d'une ombre de soleil (sous la forme d'une étoile à six rayons) et à senestre d'un croissant figuré. Au bas du carreau figurent les armes du prince, à l'écu versé à senestre, surmonté d'un heaume panaché. Pour cette raison les tenants au naturel, chevelés, ceints et richement parés, sont inégaux comme taille, celui de dextre étant plus grand que le senestre.

La seconde variante, diffère en ce que le soleil et le croissant font défaut et les tenants, avec les cheveux lisses, contrastant avec la chevelure bouclée de la première représentation, sont plus modestement vêtus. Précisons que la céramique ornementale extérieure et certains disques ne comportent parfois qu'un seul tenant.

Quoique G. Baș ait indiqué les années 1490—1496, comme limite pour l'utilisation, dans l'architecture moldave, des disques émaillés décorés avec des figures, néanmoins nous pouvons étendre jusqu'en 1499 cette limite chronologique supérieure, en nous fondant sur le fait qu'à l'église de Bălinești on trouve de tels éléments de décor.

De l'examen comparatif de ces matériaux se dégage la conclusion que seuls les tenants de la première variante de carreaux trouvent des correspondances stylistiques sur les disques. De cette façon il est possible de délimiter chronologiquement durant l'étape 1490—1499 des carreaux de la première variante. Il est possible que ces carreaux aient apparus à l'intérieur de la cour princière de Iassy vers l'année 1492, lors des grands travaux pour la construction de l'église Saint-Nicolas.

Selon toutes les probabilités, les carreaux de la seconde variante appartiennent à une nouvelle série qui ne coïncide pas, au point de vue chronologique, avec la première. Il est possible qu'ils aient été fabriqués pour remplacer les carreaux initiaux, qui ont dû se détériorer avec le temps. On sait qu'en 1513 les Tartares ont brûlé Iassy, et que probablement la cour princière a subi elle aussi de grands dégâts, car à partir de cette année jusqu'en 1520, on ne connaît plus aucun document daté de Iassy. Il n'est pas exclu que les pièces dont nous nous occupons aient été exécutées pour la reconstruction de la cour princière, qui, probablement a eu lieu vers 1520, pendant le règne de Ștefăniță, quand réapparaissent des documents datés de Iassy.

La cour princière de Iassy a été encore une autre fois détruite probablement au cours de l'expédition de Soliman le Magnifique de 1538.

À la suite de cette dernière destruction ont eu lieu certains travaux de reconstruction, entrepris vraisemblablement par Pierre Rareș durant son second règne. Cette fois-ci, il est possible, qu'on n'ait plus utilisé de carreaux décoratifs de céramique émaillée, car il est connu qu'après 1530 les murs étaient décorés habituellement de peintures.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Carreau décoratif d'intérieur sur lequel sont représentées les armoiries de la Moldavie (Ire variante).
Fig. 2. — Carreau décoratif d'intérieur sur lequel sont représentées les armoiries de la Moldavie (IIe variante).